

# Lietuvos meno kūrėjų asociacija

## KALTŪNO FENOMENAS ŠVENTYBĖS ANOMALĖJIMO PERSPEKTYVOJE

2012-02-02

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Kultūros istorija

AUTORIUS: Vaiva Klakumaitė

DATA: 2012-01

## KALTŪNO FENOMENAS ŠVENTYBĖS ANOMALĖJIMO PERSPEKTYVOJE

**Vaiva Klakumaitė**

Žvelgiant šiuolaikinio žmogaus akimis, kaltūnas yra stipriai susivėlusiu, nebeišsukuojamu ir nešvarių plaukų „kepurė“, susidariusi dėl antihigieninių sąlygų, nusistovėjusių prietarų ir baimių. Šiuo fenomenu ypač susidomėta Baroko ir Apšvietos laikotarpiais ir būtent iš to meto daugiausiai išlikę šaltinių, aiškinančių kaltūno priežastis bei gydymą. Svarbiausias motyvas, pastūmėjęs šio straipsnio autorę pasigilinti į egzotišką reiškinį, yra tai, kad kaltūnas laikytas išimtinai Lenkijos ir Lietuvos regiono liga (plg. lotynišką pavadinimą *plica polonica*). Galima netgi tarti kaltūną kažkuria prasme esant Abiejų Tautų Respublikos savasties išraiška. *Plica polonica* taip pat neatsiejamas nuo religijos lauko ir polemikos tarp religinio (mūsų atveju – stebuklų knygu) ir mokslinio diskursų. Būtent per šį fenomeną galima išryškinti sekuliarizacijos arba šventybės anomalėjimo Lietuvos kultūroje procesą.

### I. Šventybė ir anomalija

„Šventybės“ sąvoką į mokslinį lauką įvedė ir išplėtojo religijos fenomenologai Rudolfas Otto ir Mircea Eliade. Abu autoriai siekė ištrūkti iš metafizinių Dievo ar dievybių aiškinimų ir išvengti religijos redukavimo į tai, kas ji nėra – socialines, psichologines, politines ir kitokias koncepcijas. Otto veikale *Das Heilige*<sup>1</sup> šventybė ženklina visiškos kitokybės (vok. *ganz Andere*) patirtį, kuriai išskirti iš kitų šventumo konotacijų autorius suformuoja terminą *das Numinose*. Bandydamas jį aiškinti, religijotyrininkas pradeda nuo siūlymo vadinti tai *kūrinio-sąmone* arba *kūrinio-patirtimi*. „Visa, ką šis naujasis terminas „kūrinio patirtis“ gali išreikšti, yra nuoroda į visišką savęs nužeminimą priešais tam tikrą nenugalimą, absoliučią jėgą“<sup>2</sup>. Tačiau kartu Otto pabrėžia šventybės patirties neišsakomumą ir savo siūlomus numinoziškumo aiškinimus (*mysterium tremendum, majestas, fascinosum* ir kt.) vadina slėpiniais ir

analogijomis, kurios tėra orientyrai ir niekad negali būti išskaidrintos.

Eliade tęsia ir papildo Otto mintis. Į santykį su šventybe jis žvelgia iš istorinės perspektyvos ir traktuoja šiuolaikinį žmogų kaip devaluotą *homo religiosus* palikuonį: „nereliginas žmogus yra kilęs iš *homo religiosus*, ir, nori jis to ar ne, yra jo kūrinys: jis atsirado dėl aplinkybių, kuriomis gyveno jo protėviai, jis yra desakralizacijos vyksmo padarinys“<sup>3</sup>. Eliade žvilgsnis svarbus tuo, kad jis fiksuoja ne tik šventybės patirtį, bet ir tam tikrą kismą tarp skirtingų žmogaus buvimo būdų. Mums tai gali pagelbėti aiškinant šventybės virsmą anomalija.

Eliade pabrėžia religinio žmogaus nesavarankiškumą ir nuolatinę pastangą atkartoti mitiniuose pasakojimuose bei šventraščiuose užfiksuotus pirminius veiksmus ir pirminių erdvių sąrangą. Taip pat pabrėžiamas *homo religiosus* siekis nuolat ieškoti hierofanijos pėdsakų, ženklų: „Galima sakyti, kad religijų, nuo pačių primityviausių iki labiausiai ištobulintų, istoriją sudaro hierofanijų, šventųjų realybių apraiškų, sankaupa. Nuo pačios elementariausios hierofanijos, pavyzdžiui, šventybės apsiareiškimo kokiame nors daikte, akmenyje arba medyje, iki pačios aukščiausios hierofanijos, kokia antai krikščioniui yra Dievo įsikūnijimas Jėzuje Kristuje, yra nenutrūkstamas tęstinumas“<sup>4</sup>. Pasaulio ženklų demaskavimas Eliadei yra tolygus religinio žmogaus nykimui. Taigi galime tarti, kad aplinkinio pasaulio ženkliškumo devaluacija yra neatsiejama nuo anomalijos steigties.

Normalumo–anomalijos sampratų ir apibrėžimų netrūksta. Čia apsiribojame fenomenologiniais arba patirtiniais anomalijos aspektais, remdamiesi filosofinės fenomenologijos tekstais. Bene svarbiausias normalumo ir anomalijos skirties bruožas fenomenologo Edmundo Husserlio<sup>5</sup> sampratoje yra tai, kad vienos žmonių grupės patirčių laukas laikomas realybės konstitucija, o kitų – ne. Lietuvių filosofo, nagrinėjusio normalumo–anomalijos problemą fenomenologijoje, Mintauto Gutausko teigimu, „Pasaulio horizontas yra atviras, perimamos įvairios naujos patirtys, tačiau ne viskas sedimentuojasi; tik tam tikras patirčių laukas tampa paradigmintis realybės konstitucijai. Paradigmine tampa normalių patirtis. Anomalijos yra tos, kurių patirtis tam tikra prasme nedalyvauja realybės konstitucijoje, anomalijų suvokimai nėra patvirtinami kaip realybės patirtys“<sup>6</sup>. Normalieji suformuoja tam tikrą normalumo centrą, vidutiniškumą, kuris, kad ir galėdamas kisti, kartu pasižymi tam tikru tvarumu. Normalieji – tai subrendę protingi žmonės, kurių patirtys gali būti suprantamos ir pripažįstamos daugelio kitų žmonių<sup>7</sup>. Toks apibūdinimas kelia nemažai problemų ir yra kartais vadinamas vidutiniškos realybės patirties represija. Anomalijų specifika šioje scheme taip pat suniveliuojama. Į vieną bendrą plotmę patenka ne tik neįgalieji, bepročiai, bet ir vaikai bei gyvūnai.

Prancūzų fenomenologo Maurice'o Merleau-Ponty filosofijoje<sup>8</sup> normalumo–anomalijos skirties susidarymo scheme nebelieka vieno užtikrinto normalumo centro. Anot Gutausko, „Husserlis pirmiausia aprašo tapatybę – normalias patirtis, o tada fiksuoja skirtumą. O Merleau-Ponty tapatybę yra duota tik per skirtumą. Tai išjudina centrą ir jo tapatybę nėra tokia tvirta ir vienalytė“<sup>9</sup>. Svarbu pastebėti ir tai, kad normalumas prancūzų fenomenologo filosofijoje išryškėja ne kaip sąmonės brandumas ir skaidrumas, bet kaip tam tikras veikimas pasaulyje. „Tad anomalija čia nėra ta, kuri neturi tam tikro suvokimo. Ji yra ta, kuri negali veikti taip, kaip daro normalusis.“<sup>10</sup> Tokiu būdu *anomalijomis* tampa ne tiek sąmonės brandumo stokoiantys ar psichinėmis

ligomis sergantys, kiek kūno negalią turintys subjektai.

Aptarę tyrimui svarbias sąvokas, galime pereiti prie konkrečių šaltinių, padėsiančių išsiaiškinti, kaip vyksta mišlingasis *šventybės anomalėjimas*; kas nutinka, kai hierofanijos apraiška laikytas ženklas (mūsų atveju kaltūnas) pereina į sąmonės skaidrumą ir kūno vitališkumą praradusių bei tikrovės savarankiškai konstatuoti negalinčių anomalijų plotmę.

## II. Ženkliškumo krizė

Viduramžiais pradėjusias formuotis ir XVI-XVII a. paplitusias stebuklų knygas (lot. *liber miraculorum*) būtų galima vadinti anomalijų rinktinėmis, kadangi jose visi pasakojimai pradami nuo žmogų ištikusios nelaimės ar negalios. Stebuklo dėka nėra įgaunama jokių ypatingų galių, tiesiog grįžtama į normalumo būseną. Vis dėlto galima pastebėti, kad stebuklo lauke svarbesnė ne pati anomalija ar normalumo būseną kaip tokios, bet tarp jų vykstantis perėjimas. Liga ar kitokia negalia tampa savotišku stebuklo patirties „prieangiu“, kai susvyruoja organiškasis buvimas pasaulyje, o pasveikimas tampa viso to vyksmo tąsa ir liudijimu. Kaltūną stebuklų knygų tyrėjai taip pat išskiria kaip vieną šiam laukui būdingų ligų<sup>11</sup>. *Plica polonica*, kaip ir kiti negalavimai, čia turi ženkliškumo, simboliškumo paskirtį. Kaltūnas buvo daugelio laikomas žmogaus gydymui nepasiduodančia ir išskirtinai stebuklingo virsmo reikalaujančia liga: „Zofija Mroskowczanka, netekėjusi, leido sau nukirpti galvoje susidariusį didelį kaltūną, dėl ko po to didelį skausmą kauluose ir akyse kentėjo. Ji tada vos šiam stebuklingam paveikslui pasiaukėjo, tuoj pat nuo visų skausmų pasveiko“<sup>12</sup>.

Vis dėlto kaltūno kaip simbolio traktuotė kartu atskleidžia ir pačios kitybės ženkliškumo krizę. Anot dailėtyrininkės Tojanos Račiūnaitės, „Visuomenėje vyravo įsitikinimas, kad kaltūnas yra Dievo bausmė, „ligos materija“, kurios negalima paprastai panaikinti nukerpant plaukus, nes tai grėsė rimtomis komplikacijomis“<sup>13</sup>. *Plica polonica* įvardijimas ligos ar blogio materine išraiška panaikina simbolio paslėptį ir paverčia jį akivaizdžiu, matomu, materiniu objektu<sup>14</sup>. Toks išskaidrinimo judesys atliekamas simboliškumo nuvertėjimo, demaskavimo sąskaita. Beje, ši religinio diskurso pradėtą procesą pratęsė ir sustiprino moksliniai tyrimai.

## III. Kaltūno polemika: Diderot enciklopedija

XVIII-XIX a. pastebimas itin didelis susidomėjimas kaltūno fenomenu tarp mokslininkų ir Abiejų Tautų Respublikoje, ir kitose šalyse. Nors jų išvados skiriasi, tačiau daugumą veikalų vienija bendras motyvas – siekis kaltūną „ištraukti“ iš religinio aiškinimo ir gydymo plotmės. Ši polemika buvo labai intensyvi ir be jokių užuolankų. Vieno įtakingiausių Apšvietos epochos leidinių – Diderot enciklopedijos<sup>15</sup> – retorikoje galima pastebėti stiprų užtikrintumą savąja pozicija ir negailestingą kitų diskursų nuvertinimą. Straipsnio „*Plica polonica*“ autorius čia užima centrinę „normaliojo“ vietą: „Neverta įrodinėti, kad ši viską užkertanti logika yra paremta klaidingais samprotavimais, o jos pasekmės pražūtingos. Tuo tarpu mes, remdamiesi garbingais autoritetais ir tiksliais stebėjimais, padarysime išvadą, kad tai yra tikras, bet retai pasitaikantis faktas“<sup>16</sup>. Įdomu tai, kad visi *kiti* diskursai surikiuojami į vieną gretą: ir krikščioniškasis aiškinimas, ir liaudies prietarai, ir gydytojų tvirtinimai:

Kai kurie autoriai pabrėžė dar juokingesnes, fantastiškas priežastis, kurias baimė padidino, išsisknijęs kvailas tikėjimas stebuklais išplatino, o nemokšiškas patiklumas palaiko. Koks nors prasčiokas tamsuolis, kokių yra visose šalyse, patikėjo, o dar kvailesni autoriai parašė, nors jie, būdami mokyti, turėtų būti protingesni; anot tokių autorių, *kaltūną* sukelia burtai, magiški veiksmai, ir išgydyti galima tik antgamtiškomis priemonėmis. Anot dar kitų autorių, plaukų *susivėlimą* užleidžia mirę nekrikštyti kūdikiai, kurie naktimis dirba šį darbą. Šita kvailystė buvo įamžinta vokiškai pavadinus *wichteln zoepffe*; senąja vokiečių kalba *wichteln* reiškia „nekrikštą“, o *zoepffe* – „mazgą“, „susivėlimą“. Vieni autoriai rašo, kad tik inkubai ateina čiulpti ir velti plaukų; kiti svarsto, kad inkubai pasirodo žydės pavidalu, ir šis liaudiškas paklydimas užfiksuotas pavadinimu *juden-zoepffe* ir t. t.<sup>17</sup>

Tačiau nepaisant tokios griežtos kritikos, išmoningas kaltūno aiškinimas yra ir savita susidomėjimo juo priežastis. Keisti ligos simptomai, kurie pasireiškia plaukų spalvos ir struktūros transformacijomis, bei daugybė negalavimą supančių baimių pavertė kaltūno temą madinga salono pokalbių tema ar net *kunstkameros* eksponatu. Kitaip tariant, *plica polonica* tampa egzotiška, susidomėjimą keliančia keistenybe, prilygintina neįprastiems įvairių kraštų augalams, iš Afrikos žemyno atvežtoms kaukėms ar Tolimųjų Rytų aprangos detalėms. Patekęs į sekuliaraus diskurso turinį, kaltūnas tampa įdomiu eksponatu, kurio simboliškumas visiškai nuvertinamas: „ši ganėtina keista liga galėjo atkreipti bet kokio stebėtojo, gydytojo ar ne, dėmesį; ši liga yra verta būti pastebėta, aprašyta ir įamžinta. Visuose ligų aprašymuose mes matome dominuojantį polinkį į stebuklus, taip išsisknijusį, kad dažnai jam paaukojama tai, kas naudinga“<sup>18</sup>.

Nors kaltūnas ir religiniame, ir moksliniame diskurse laikomas anomaliju, tačiau ši anomalija suprantama visiškai skirtingai. Stebuklų knygoje *plica polonica*, kaip ir visi kiti negalavimai, išryškėja kaip stebuklą, malonę suponuojantys nuokrypiai. Sekuliariame diskurse kaltūnas išgryninamas kaip kūno patologija, kurią reikia gražinti į normalumo būseną. Kaip matyti enciklopedijos tekste, kaltūno anomalija gali būti naudinga, atliekant naujus anatomijos tyrimus, t. y. racionaliai gryninant normalumo būsenos apibrėžtis.

#### IV. Kaltūnas, manija ir melancholija: Stefano Bisio tyrimas

Italų kilmės Abiejų Tautų Respublikos gydytojo ir medicinos disciplinų dėstytojo Stefano Bisio pasiūlytas kaltūno aiškinimas, galima sakyti, yra žvilgsnis „iš vidaus“. Nors savo turiniu veikalas yra panašus į keliais dešimtmečiais anksčiau pasirodžiusį Diderot enciklopedijos straipsnį, tačiau Bisio teksto pasirodymo aplinkybės, sudedamosios dalys ir vėlesnė reakcija į leidinį atskleidžia naujų kaltūno traktuotės niuansų.

Jau pats kūrinio pavadinimas *Filosofijos ir medicinos daktaro Stefano Bisio atsakymas į Filosofijos draugijos užduotą klausimą apie melancholiją, maniją ir kaltūną*<sup>19</sup> rodo, kai tai yra korespondencinio pobūdžio leidinys. Jo pasirodymo priešistorė atrodo gana aiški: filosofų draugijos nariai, susidomėję melancholijos, manijos ir kaltūno ligomis, paprašė autoritetingo Vilniaus jėzuitiškojo universiteto dėstytojo Bisio paaiškinimo. Tačiau kartu visos šios aplinkybės intriguoja ir užduoda nemažai problemų: kodėl medicinos klausimais domisi filosofai, kodėl sugretinamos būtent šios trys ligos, kodėl

gydytojo atsakymas virto viešu spausdintu veikalu?

Paskutinį klausimą atsakyti gana paprasta: spausdinto teksto pasirodymas (deja, nėra žinomas tiražas) liudija apie norą pasiekti platesnę skaitytojų auditoriją. Tą patvirtintų ir faktas, kad veikalo tekstas yra dvikalbis, parašytas lotynų ir lenkų kalbomis. Galime manyti, kad Bisius kovoja su tam tikromis įsisenėjusiomis ir, jo manymu, nepagrįstomis nuostatomis. Gydytojas inicijuoja naujo diskurso steigimą ir siekia, kad jis kuo plačiau pasklistų.

Bisio veikalas prasideda nuo mandagių išanginių sakinių, tačiau labai greitai pereinama prie konkrečių melancholijos ir manijos apibrėžčių. Anot autoriaus, „Melancholija yra proto pamišimas (*pomieszanie rozumu*) be karštinės, kylantis iš baimės, liūdesio ir nuolatinio rūpesčio, kuriame fantazija (objektų įsivaizdavimas) labai išsikreipia. Manija yra proto pamišimas be karštinės kartu su išiučiu, beatodairiška drąsa ir didele jėga“<sup>20</sup>. Tokie pirminiai ligų apibūdinimai Bisiui tampa atspirties tašku, norint pereiti prie probleminės dalyko dalies. Pasirodo, mediką erzina įvairių mąstytojų spekuliacijos melancholijos ir manijos tema, kai proto negalia apibūdinama kaip ryšio tarp dvasios ir kūno praradimas. Autorius kritikuoja visus bandymus mediciną sieti su metafiziniais svarstymais (ko tikriausiai tikėjosi ir filosofų draugija, užduodama medikui tokį klausimą). Galiausiai apologetika užbaigiama mandagia, bet griežta mintimi: „Didelė būtų dėl to kvailystė, kvailumo priežastis priskirti dvasios ydai. Tuo pagrindu remiantis, truputį apie melancholiją ir maniją pašnekėsiu, lengvai kiekvienam suprantamai“<sup>21</sup>. Toks mediko atsiribojimas nuo dvasios negalios, apsiribojimas fiziologine plotme, yra savitas atsakas ir alternatyva ne tik filosofų mintims, bet ir religiniam diskursui. Siekiama galutinai atmesti bet kokią anomalijos simboliškumą, nepaisant ligos priežasčių ir sudėtingumo paaiškinti keistus simptomus.

Apsibrėžęs savo svarstymų lauką, autorius pereina prie žmogaus smegenų struktūros, anatomijos aiškinimo ir kantriai aprašo visus procesus, vykstančius, kai kamuoja melancholijos ir manijos negalavimai. Nors kaltūną Bisius laiko kiek kitokiu atveju negu pradžioje aptartos ligos, tačiau jo programa panaši: atsiriboti nuo bet kokių su žmogaus dvasia ar kitomis dvasiomis susijusių aiškinimų. Mediko samprotavimo kelių būtų galima pavadinti kaltūno demitologizacija, kadangi jis drąsiai laužo su *plica polonica* susijusius, giliai išsisknijusius prietarus bei baimes. Apskritai Bisio teigimu, mitai paplitę ne tik tarp paprastų žmonių, bet tarp ir autoritetingų gydytojų, kurių nė vienas neišdrįso patvirtinti teiginio, kad kaltūnas nėra liga, o tik kitų negalavimų projekcija į dėl nevalyvo gyvenimo susivėlusį plaukų gniutulą. Pasitelkęs pavyzdžius iš savo ilgos mediko praktikos, autorius skelbia negailestingą nuosprendį: kaltūnas nesanti liga, o tik įvairių šarlatanų, kaimo bobučių ir kunigų pasakos<sup>22</sup>.

Nors iš šių dienų perspektyvos tai atrodo gana įtikinami teiginiai, tačiau Bisio būta gana drąsaus. Juk toks anomalijos išgryninimas prieina iki to, jog prarandama bet kokia šventybės prisilietimo, stebuklo galimybė. Maža to, jeigu kaltūnas nebuvo liga, tai „išgijimo“ stebuklas jau nebėra stebuklas.

## V. Kaltūno polemikos tąsa

Bisio požiūris neliko nepastebėtas. Tačiau įdomiausia tai, kad neigiama reakcija kilo ne dvasininkų, o kolegų medikų tarpe. Tai liudija Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo

Masalskio įsakas, išspausdintas Varšuvoje 1773 m. ir prasidedantis kreipiniu „visiems ir kiekvienam savo vyskupijos gyventojui“<sup>23</sup>. Jame piktinamasi naujai pasirodžiusi poleminiu leidiniu, nukreiptu prieš Bisio gydymo metodus:

Kadangi žmogui nėra nieko svarbesnio, nebent siela, nei atgauti prarastą sveikatą, pasirūpinome, kad Vilniaus mieste miestelėnų patogumui gyventų kvalifikuotas gydytojas, o prieš jį, garbingą ir kvalifikuotą mediką (*rationalis Medicus*), mums seniai ir gerai žinomą, turintį galiojančius filosofijos ir medicinos diplomus ir pripažintą daugybės garsiausių Italijos akademijų, kiek žinoma mūsų vyskupijos kurijai, [nukreipta] skandalinga knygiūkštė, pavadinta „Apie netinkamą gydymo metodą ir t. t.“, išleista 1773 m. gegužės 13 d., kaip spėjama, Vilniuje, nepaisant vyresniųjų leidimo, kurio dera paisyti bet kuriam spaustuvininkui bet kur, mūsų didžiam nustebimui ir pasipiktinimui buvo atnešta mums paskaityti prieš 4 savaites. Juk jau ne kartą mūsų Lietuvos sostinė apgailestavo, kad mokytas ir pagarsėjęs sugebėjimu gydyti žmogus iš mūsų išvyksta kur ramiau, nes jam įgriso pavyduolių ir neišmanėlių priešiškus ir išpuolius.<sup>24</sup>

Šis vyskupo raštas, galima sakyti, taip pat simptomiškas. Katalikų Bažnyčios hierarchas stojasi greta *rationalis Medicus*, o jam prieštaraujančią nuomonę vadina nederančia „su dorybingu ir krikščionišku tikėjimu“<sup>25</sup>. Tokia vyskupo Masalskio pozicija, galima sakyti, galutinai demaskuoja normalumo-anomalijos skirties ženkliskumą. Išstūmimas vyksta ne tik iš sekuliaraus mokslinio diskurso pozicijų, bet ir iš pačių bažnyčios atstovų pusės. Pseudomokslų, šarlatanų, prietarų paplitimo baimė privertė kardinaliai keistis ir pačią religinę terpę, kuri pasirinko susiliejo su sekulariuoju diskursu kelią. Abiejų Tautų Respublikoje toks susiliejo vyko ne tiek silpninant Katalikų Bažnyčios įtaką, o kuriant „katalikiškąją Apšvietą“<sup>26</sup>. Anot lietuvių istoriko Eligijaus Railos, „Palengva išstumdama tradicinius gydymo būdus empirinė Apšvietos medicinos mintis piršo kokybiškai naują kovos su ligomis, epidemijomis ir mirtimi logiką, kurios finalą Bažnyčia traktavo kaip sielos ir kūno harmoniją. Kita vertus, dėl filantropizmo įtakos prasidėjęs visapusiškas kūno lavinimas bylojo apie naują antropologinių pažiūrų sistemą“<sup>27</sup>. Kaip matyti iš šios citatos, Bažnyčios santykis su gamtos mokslais buvo gana prieštaringas. Viena vertus, toks dialogas buvo katalikų bendruomenės išlikimo sąlyga, tačiau kartu vyko procesas, kurį būtų galima pavadinti šventybės užmarštimi. Iškilę sunkumai, negalios tapo nebe ženklais-slėpiniais, o prasmės skaidrumu pasižyminčiomis problemomis arba į normalumo būseną grąžintinomis anomalijomis.

Kaltūno polemika tęsėsi per visą XIX a. *Plica polonica* fenomenu domėjosi daugelis vietinių ir atvykusių medikų: Bernardas Janas Alexas, Adamas Adamowiczius, Josephas Frankas, Augustas Būcu ir kiti. Yra išlikę įrašų apie specialių konkursų kaltūnei ištirti organizavimą<sup>28</sup>. Tačiau tolimesnė medikų diskusija vyko sekularioje profesinėje plotmėje: buvo nuolat atnaujinamas klausimas, ar *plica polonica* yra liga, o jei taip, tai kokios galėtų būti jos priežastys ir gydymas. Pavyzdžiui, XIX a. pradžioje Vilniuje gyvenęs autoritetingas gydytojas Josephas Frankas savo dienoraštyje užsimena, kad kaltūnas gali būti susijęs su vėžiu<sup>29</sup> ir, kitaip negu Stefanus Bisius, griežtai draudė nusikirpti žmogų varginantį plaukų veltinį:

Jauna, galantiška, su vyru išsiskyrusi dama atvyko į Vilnių visiškai išsekusi. Buvau tikras, kad tai yra kaltūnas ir stengiausi nutraukti jį į plaukus. Kaltūnui plintant,

kančios sumažėjo, ir ji net priaugo svorio. Ligonė ir džiaugėsi pagerėjimu, ir sielvartavo, kad yra priversta slėpti plaukus, negali nešioti šukuosenos. „Leiskite nusikirpti kaltūną“ – maldavo ji kas dieną. Aš ir toliau draudžiau paliesti bent vieną plauką nuo galvos, kol kaltūnas nebuvo iki galo išsibujojęs, atsiskykęs ir išplitęs. Grįžus į Minską, vienas gydytojas davė jai labiau patinkantį patarimą, kaltūnas buvo nukirptas, ir moteris netrukus mirė.<sup>30</sup>

Tačiau visas šis susidomėjimas ir medikų diskusijos nors ir iškėlė vis naujų niuansų, rimtesnių perversmų nebeadarė. Naujosios kartos mokslininkai tęsė normalaus ir anomalaus buvimo skaidrinimo darbus.

Straipsnį pradėjome nuo *šventybės* ir *anomalijų* sąvokų aptarimo. Galima buvo pastebėti, kad lieka iki galo neaiškus perėjimas nuo pirmosios prie antrosios. Konkretus istorinis kaltūno fenomenas padeda bent iš dalies užpildyti šią spragą. *Plica polonica* reiškinyš čia pravartus pirmiausia tuo, kad yra artikuliuojamas ir religiniuose, ir sekuliariuose šaltiniuose. Kartu pabrėžtina, kad šventybės anomalėjimas nebuvo vienpusiškai inicijuojamas tik mokslininkų, prie to prisidėjo ir vidinė šventybės patirties traktavimo krizė. Moksliniai leidiniai tik pratęsė ir užtvirtino hierofanijos simboliškumo demaskavimo programą. Galima pastebėti, kad *homo religiosus* laikyseną pakeitė mediko arba normaliojo pozicija, kuri įvairius nuokrypius ėmė traktuoti horizontaliame lygmenyje ir priskirti anomalijoms. Susidomėjimas kaltūnu taip pat transformavosi: nuo stebuklo laukimo pereita prie entuziazmo gražinti anomaliją į normalumo centrą arba tiesiog susižavėjimo egzotiška keistenybe.

Vaiva Klajumaitė (g. 1986) – kultūros istorikė, religijotyrininkė. Straipsnis parengtas pagal magistro darbą „Ikimoderniosios Lietuvos kultūros diskursai: *sacrum-profanum*, savitumokybės ir normalumo-anomalijos skirčių konfigūracijos“, 2011 m. apgintą VU Religijos studijų ir tyrimų centre (vadovas Mintautas Gutauskas).

<sup>1</sup> Remiamasi vertimu į anglų kalbą: Rudolf Otto, *The Idea of Holy*, London: Geoffrey Cumberlege Oxford University Press, 1946.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 10.

<sup>3</sup> Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškumas*, iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1997, p. 145.

<sup>4</sup> *Ibid.*, p. 9.

<sup>5</sup> Plg. Edmund Husserl, *Karteziškosios meditacijos*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Aidai, 2005.

<sup>6</sup> Mintautas Gutauskas, „Normalumas ir anomalijos E. Husserlio ir M. Merleau-Ponty fenomenologijoje“, in: *Baltos lankos*, 2009, Nr. 31/32, p. 53.

<sup>7</sup> *Ibid.*, p. 64.

<sup>8</sup> Plg. Maurice Merleau-Ponty, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

<sup>9</sup> Mintautas Gutauskas, *op. cit.*, p. 68.

<sup>10</sup> *Ibid.*, p. 73.

<sup>11</sup> Tojana Račiūnaitė, „Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas...“: Stebuklo vieta ir laukas“, in: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, sudarė Tojana Račiūnaitė, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 25), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2002, p. 223-240.

<sup>12</sup> Ostrovnos stebuklų surašymas, 1655-1658, in: *VUB RS*, f. 4, b. 342, iš lenkų kalbos vertė Mindaugas Paknys. Šaltinio vertimas ir publikavimas - Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remtas kompleksinis tyrimo darbas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasinės kultūros šaltiniai“. Projekto vykdytojas: VDA Dailėtyros institutas, vadovė Tojana Račiūnaitė, 2001-2003 m. Leidinys rengiamas spaudai.

<sup>13</sup> Tojana Račiūnaitė, Vytautas Budrys, „Stebuklų laukas ir neurologija: neurologiniai sutrikimai Lietuvos stebuklų knygoje“, in: [http://www.neuroseminarai.lt/uploads/pdfai/Neuro\\_2007\\_Nr1\\_39-46.pdf](http://www.neuroseminarai.lt/uploads/pdfai/Neuro_2007_Nr1_39-46.pdf), (2011-03-30).

<sup>14</sup> Reikėtų paaiškinti, kad simbolio sąvoka čia suprantama ne kaip techninis ženklas, kai antrinė prasmė išaiškinama, ją nukreipus pirmosios, tiesioginės link. Simbolinis ryšys yra panašesnis į neperregimą analoginį santykį, t. y. tiesioginė reikšmė nurodo į antrinę, kuri duota tik pirmosios dėka.

<sup>15</sup> *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiŭrs*, 1751, t. 12, in: [http://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot\\_-\\_Encyclopedie\\_1ere\\_edition\\_tome\\_12.djvu/767](http://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot_-_Encyclopedie_1ere_edition_tome_12.djvu/767), (2011-03-01). Iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručūtė.

<sup>16</sup> *Ibid.*

<sup>17</sup> *Ibid.*

<sup>18</sup> *Ibid.*

<sup>19</sup> Stephanus Bisius, *Responsum Stephani Bisii Philosophiae et Medicinae Doctoris ad Amicum Philosophum De melancholia, mania et plica-polonica sciscitantem*, 1772, in: *VUB RSS*, Med. dr. 531.

<sup>20</sup> *Ibid.*, p. 2.

<sup>21</sup> *Ibid.*, p. 4.

<sup>22</sup> *Ibid.*, p. 34.

<sup>23</sup> Ignotas Masalskis, Varšuva, 1773, in: *VUB RSS*, Med. dr. 531. Iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitė.



<sup>24</sup> *Ibid.*

<sup>25</sup> *Ibid.*

<sup>26</sup> Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 99.

<sup>27</sup> *Ibid.*, p. 153.

<sup>28</sup> *Dviejų konkursinių darbų kaltūno tema, 1858-1859*, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4810; *Straipsnis, siunčiamas Paryžiaus laikraščiu dël konkurso apie kaltūną rezultatų, 1859*, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4811; Adam Adamowicz, *Myśli niektmre o kołtunie*, 1865, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4820; Adam Adamowicz, *Kilka słow pobieżnych do historyi kołtunu i rozbiór teoryi Franka*, 1869, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4826; Adam Bućkiewicz, *Wielmożny Prezesie Dobrodziju! - List do towarzystwa lekarskiego Wilenskiego*, 1873, in: *VUB RS*, f. 26, b. 2178.

<sup>29</sup> Josephas Frankas, *Atsiminimai apie Vilnių*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Mintis, 2001, p. 232.

<sup>30</sup> *Ibid.*, p. 458.